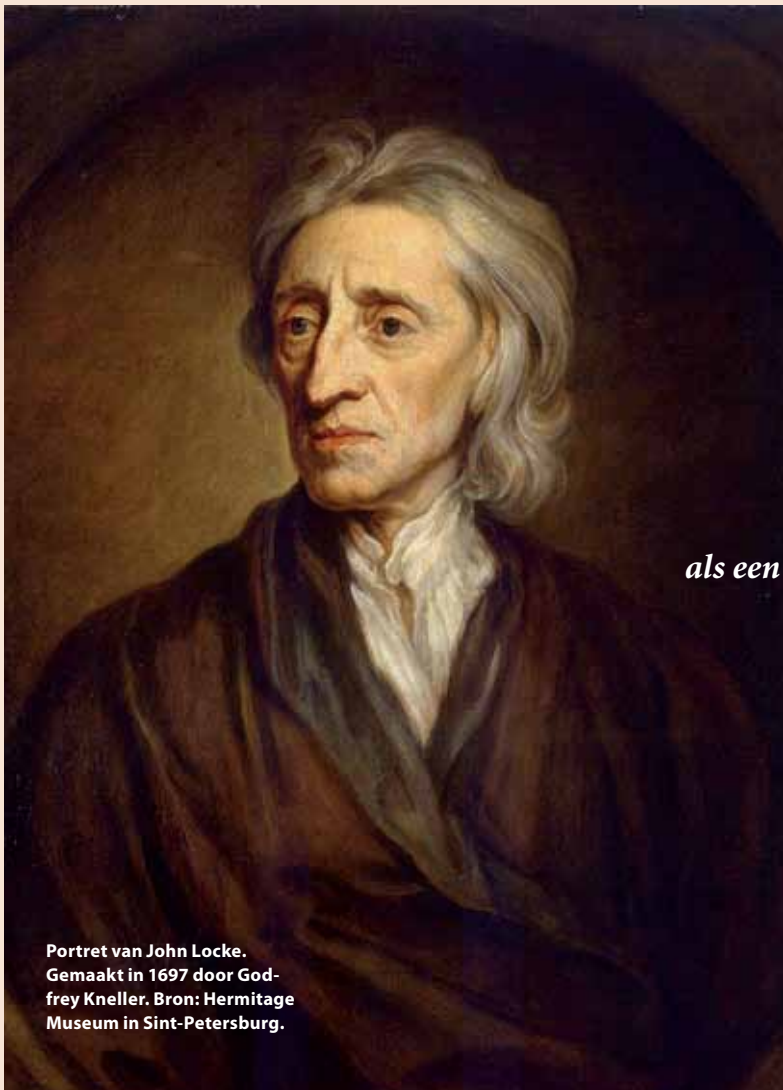

De rechten van de burger

Locke en Rousseau over het sociaal contract

De beroemde openingszin van Rousseau's *Du contract social* luidt: 'De mens wordt vrij geboren, en is alom geketend.' Meteen daarop stelt hij dat hij dit onrecht met zijn staatstheorie ongedaan wil maken: 'Dit probleem meen ik te kunnen oplossen.' De verlichte filosofen Locke en Rousseau schreven ieder voor zich een alternatief voor de ketenen van het absolutisme en de daarmee samenhangende onvrijheid van de burger. Allebei probeerden ze om de natuurlijke rechten van de burgers binnen de staat zo goed mogelijk te beschermen, maar beiden deden dit op een andere manier.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Locke en Rousseau over het sociaal contract*.

Portret van John Locke.
Gemaakt in 1697 door Godfrey Kneller. Bron: Hermitage Museum in Sint-Petersburg.

De Engelsman John Locke (1632-1704) kwam zeer waarschijnlijk uit een puriteins gezin, een gezin met strenge protestantse geloofsopvattingen. Hij studeerde in Oxford, waar hij beïnvloed werd door de nieuwe ontwikkelingen op filosofisch en natuurwetenschappelijk terrein, van denkers als Galilei, Gassendi en Descartes. Zelf bouwde hij contacten op met vooraanstaande Engelse wetenschappers uit zijn tijd, zoals de chemicus Boyle, de medicus Sydenham en later met Newton. Locke specialiseerde zich met name in de natuurwetenschap, de geneeskunde en de staatsleer. In 1666 ontmoette hij Ashley Cooper, de latere graaf van Shaftesbury, die hij op een voor die tijd spectaculaire manier wist te verlossen van een leverabces. Als huisleraar, raadsman en arts zou hij jarenlang bij Shaftesbury blijven. Shaftesbury speelde een belangrijke rol in het Engelse politieke leven en hield er uitgesproken opvattingen op na. Hij was de leider van de radicale *Whigs*, die zich kantten tegen de absolutistische monarchie en pleitten voor uitbreiding van de macht van het parlement.

'Locke ziet dat staatsbestuur in wezen als een overeenkomst tussen redelijke mensen'

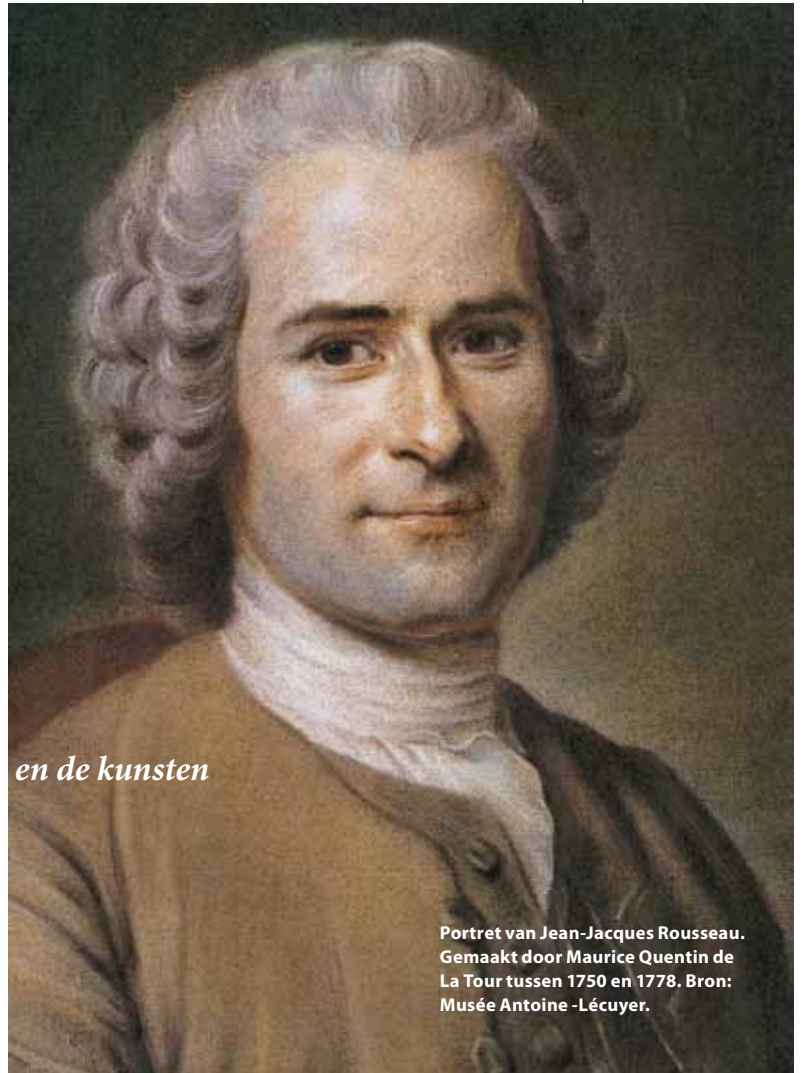
Two Treatises of Government

Locke sloot zich aan bij de *Whigs* en was waarschijnlijk ook betrokken bij het complot dat Shaftesbury rond 1680 beraamde tegen koning Karel II, omdat die sympathiseerde met het katholicisme en geheime overeenkomsten sloot met de Franse koning Lodewijk XIV. In 1683 moest Locke hierom vluchten en hij zag zich gedwongen om tot 1688 in Nederland te verblijven. Toen er in 1688 met de *Glorious Revolution* een eind werd gemaakt aan de onderdrukking van Karels opvolger Jacobus II, kon hij in het kielzog van Willem III terugkeren naar Engeland. Lockes staatkundige opvattingen moeten tegen de achtergrond van deze politieke strubbelingen worden gezien. Ze kregen vorm in zijn werk *Two Treatises of*

Government, dat in 1690 verscheen, ofschoon het al tien jaar eerder was ontstaan. In zijn *Treatises* legt Locke uit hoe volgens hem het ideale staatsbestuur eruit moet zien. Hij voert argumenten aan tegen het absolutisme, en dan in het bijzonder zoals dat was verdedigd door de royalist Robert Filmer, in diens boek *Patriarcha, A Defence of the Natural Power of Kings against the Unnatural Liberty of the People* (1680). Filmer had betoogd dat God aan Adam de absolute bevoegdheid had gegeven over alles wat leeft. Die bevoegdheid was overgegaan op Adams erfgenamen, de koningen, en op basis van deze erfopvolging mocht van de staatsburger onvoorwaardelijke gehoorzaamheid worden geëist. Geheel in lijn met de radicale *Whigs* betoogt Locke dat er wel degelijk grenzen aan de bevoegdheid van de koning mogen worden gesteld. Hij beargumenteert zijn positie overigens net als Filmer vanuit de theologie. God heeft de mens geschapen als redelijk wezen en van nature heeft de mens er dus recht op dat zijn redelijke oordeel wordt beschermd. Dat

‘Rousseau beargumenteerde dat de vooruitgang in de wetenschappen en de kunsten onze moraal niet heeft verbeterd, maar juist heeft bedorven, indertijd een zeer eigenzinnig standpunt’

heeft belangrijke consequenties voor zijn opvattingen over het staatsbestuur. Locke ziet dat staatsbestuur in wezen als een overeenkomst tussen redelijke mensen. In de natuurtoestand, de toestand zonder staatsbestuur, bestaat het risico dat er een onaangename oorlogstoestand ontstaat. Mensen doen daarom in alle redelijkheid afstand van hun recht op eigenrichting en dragen dat over aan de gemeenschap als geheel. Maar omdat het in de praktijk niet handig is om overheidsgezag gezamenlijk uit te oefenen, delegeren ze dat aan specifieke organen, te weten aan, ten eerste, een wetgevende macht (die bij Locke eveneens rechterlijke macht is) en aan, ten tweede, een uitvoerende macht. Het is daarbij van belang dat wetgevende en uitvoerende macht van elkaar worden gescheiden en dat de organen door de burgers kunnen worden gekozen. Het is met name ook belangrijk dat de wetgevende macht als hoogste instantie wordt gezien, dus hoger wordt gesteld dan de uitvoerende macht: Lockes rechtsstaatbeginsel. Dat betekent dan voor de Engelse situatie dat het parlement hoger dient te staan dan de koning. Het staatsbestuur heeft volgens Locke primair de taak om de individuele rechten van de burgers te beschermen. Het gaat er bij hem niet primair om dat dat bestuur zich richt naar de oude constitutionele afspraken die in Engeland zijn gemaakt, bijvoorbeeld naar de Magna Carta, maar dat de rechten van de burgers worden beschermd op basis van rationele

Portret van Jean-Jacques Rousseau. Gemaakt door Maurice Quentin de La Tour tussen 1750 en 1778. Bron: Musée Antoine-Lécuyer.

argumenten, van hun natuurrecht. Als het staatsbestuur die taak verzaakt, valt het weer toe aan de burgers en mogen die de staat opnieuw inrichten.

Contract social

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) werd geboren in Genève, als zoon van een horlogemaker. Genève was indertijd een calvinistisch bolwerk en Rousseau werd calvinistisch opgevoed. Opleiding kreeg hij amper. Al op zestienjarige leeftijd ontvluchtte hij zijn geboortestad en trok hij de wereld in. Onder de hoede van een charmante, al wat oudere dame, madame De Warens, voltrok zich zijn geestelijke ontwikkeling. In 1742 belandde hij in Parijs, waar hij onder meer artikelen over muziek schreef voor de fameuze *Encyclopédie* van Diderot en D'Alembert. In 1750 publiceerde hij zijn *Discours sur les sciences et les arts*, waarin hij beargumenteert dat de vooruitgang in de wetenschappen en de kunsten onze moraal niet heeft verbeterd, maar juist heeft bedorven, indertijd een zeer eigenzinnig standpunt. Rond die tijd trof hij ook de voorbereidingen voor een omvangrijk geschrift over de staatkunde, de *Institutions politiques*. Uiteindelijk zou hij dat alomvattende boek nooit ►

Jabik Veenbaas is filosoof en vertaler. Hij schreef het boek *De Verlichting als kraamkamer* (Amsterdam 2013) en vertaalde werk van verlichtingsdenkers als Kant, Lamettrie, Smith en Burke.

publiceren; zijn politiek-theoretische grondgedachten kwamen terecht in kleinere geschriften, en dan met name in *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité* (Vertoog over de ongelijkheid) (1755) en *Du contract social ou Principes du droit politique* (1762). Beide boeken werden overigens gepubliceerd bij Rey in Amsterdam.

Rousseau beargumenteert in *Discours sur les sciences et les arts* en *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité* dat de samenleving in verval is geraakt. In het laatste boek legt hij uit dat hij bezitsvorming en de daaruit voortvloeiende machtsongelijkheid en onvrijheid als de fundamentele oorzaak ziet van dat verval. In de natuurtoestand is de mens vrij, zo verklaart Rousseau in *Du contract social*. De beroemde openingszin van hoofdstuk 1 luidt: 'De mens wordt vrij geboren, en is alom geketend.' Meteen daarop stelt hij dat hij dit onrecht met zijn staatstheorie ongedaan wil maken: 'Dit probleem meen ik te

'Robespierre wist Rousseaus theorie over de ongedeelde en ondelegerbare soeverein in te zetten voor zijn vreselijke schrikbewind, waarbij hij zichzelf de rol aanmat van de geniale, goddelijk geïnspireerde wetgever'

kunnen oplossen.' Hij formuleert dus een staatkundige remedie voor de gevangenschap van de mens. Omdat de mens als individu in de natuurtoestand uiteindelijk niet goed genoeg zorg kan dragen voor zijn vrijheid en zijn zelfbehoud, is een samenleving noodzakelijk. Maar in de loop van de tijd is er een verkeerde samenleving ontstaan en het is nu zaak om de fouten te herstellen. Rousseau denkt de mens zijn vrijheid te kunnen teruggeven door een sociaal contract waarin de volstreekte gelijkheid van ieder mens wordt gewaarborgd. Cruciaal daarbij is dat de mens zichzelf volledig overdraagt aan een collectief principe waarin de wil van ieder individu toch helemaal aanwezig blijft. Dit collectieve principe noemt Rousseau de 'volonté générale', de 'algemene wil'. Het staatsorgaan waarin die algemene wil zich manifesteert is de wetgevende vergadering. Dat orgaan is soeverein en zijn soevereiniteit mag niet worden gedelegeerd en ook niet in verschillende machten worden opgedeeld. Alleen in een directe, ongedeelde democratie kan de algemene wil in zuivere vorm worden gerealiseerd. De uitvoerende macht vormt slechts een schakel tussen soeverein en burgers en vertaalt de besluiten van die soeverein voor de burger door middel van decreten. Die decreten vertegenwoordigen de algemene volkswil. Wie er niet aan gehoorzaamt, kan daartoe gedwongen worden om zijn eigen vrijheid te realiseren. Minderheidsstandpunten zijn in wezen vergissingen die door de algemene wil worden gecorrigeerd. De vorming van een volk door middel van zo'n sociaal contract is volgens Rousseau

pas mogelijk wanneer er een zogenaamde 'wetgever' ten tonele verschijnt: een geniale, dikwijls goddelijk geïnspireerde figuur, die de wetten hun finale vorm geeft. Die wetgever is zelf geen politieke machthebber, het is enkel een charismatisch leider die het volk leert wat goede wetten zijn.

Locke en Rousseau formuleerden beiden een theorie over het sociaal contract. Allebei probeerden ze om de natuurlijke rechten van de burgers binnen de staat zo goed mogelijk te beschermen. Maar ze deden dat op een volstrekt verschillende manier. Locke meende dat delegatie van overheidsgezag noodzakelijk was en opdeling van de staatsmachten van belang om de vrijheid van de burger te waarborgen. Rousseau achtte het delegeren van gezag uit den boze en pleitte juist voor concentratie van de staatsmacht in één orgaan. Lockes visie op de staatsinrichting kreeg grote betekenis voor de westerse democratie. Vooral aan zijn pleidooi voor opdeling van de staatsmachten hebben we veel te danken, en dan in het bijzonder zoals dat uitgewerkt werd door zijn geestelijke erfgenaam Montesquieu in de *trias politica*. Aan de erfenis van Rousseaus staatkundige gedachten kleven bedenkelijkere kanten. Zijn staatsleer werd de grote inspiratiebron voor Robespierre. Die wist diens theorie over de ongedeelde en ondelegerbare soeverein in te zetten voor zijn vreselijke schrikbewind, waarbij hij zichzelf de rol aanmat van de geniale, goddelijk geïnspireerde wetgever waarover Rousseau had gesproken. ■

Literatuur

J. Locke, *Over het staatsbestuur*, vertaald door F. van Zetten, ingeleid door G.A. den Hartogh (Amsterdam 1988).

J. Locke, *Two Treatises of Government*, red. P. Laslitt, (Cambridge 1963).

J.-J. Rousseau, *Het maatschappelijk verdrag of Beginselen der Staatsinrichting*, vertaald door S. van den Braak en G. van Roermund, ingeleid door G. van Roermund (Amsterdam 2014).

J. Veenbaas, *De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en zijn betekenis voor het heden* (Amsterdam 2013).

De executie van Lodewijk XVI tijdens de Terreur in de Franse Revolutie. Onder leiding van Robespierre, die geïnspireerd was door het gedachtegoed van Rousseau, kwamen duizenden mensen onder de guillotine. Tekening door Georg Heinrich Sieveking uit 1793.